

Підсумовуючи, належить зазначити, що канадознавство в Чернівецькому університеті стало інтегральною складовою частиною історичної науки та суспільствознавчих досліджень, що, зі свого боку, сприяло поширенню його в усій Україні. Доробок чернівецьких вчених становлять індивідуальні та колективні монографії, розділи в колективних монографіях, а також численні статті в українських та зарубіжних виданнях.

2.8 ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА*

Тарас Ковалець,
Галина Яценюк

Належність козакознавства до ключових напрямів наукових досліджень в українській історіографії та джерелознавстві не випадкове, позаяк ідеться про унікальне історичне явище, примітне значною історичною тяглістю й тим, що воно справило величезний вплив на історію Центрально-Східної Європи ранньомодерного періоду, також надавши форму відродженій українській державності. Попри те, що методологічні й концептуальні контури козакознавства досі залишаються не до кінця усталеними, основною метою його є всебічне вивчення феномена українського козацтва в найрізноманітніших вимірах – політичній історії, мілітаристики, суспільно-економічному, культурному тощо. Закономірно, що діяльність нашого козацтва опинилася й у фокусі тих досліджень, котрі провадяться на базі Чернівецького університету. Зі здобуттям Україною незалежності цей напрям студій став одним із магістральних серед історичних розробок цієї науково-освітньої установи¹.

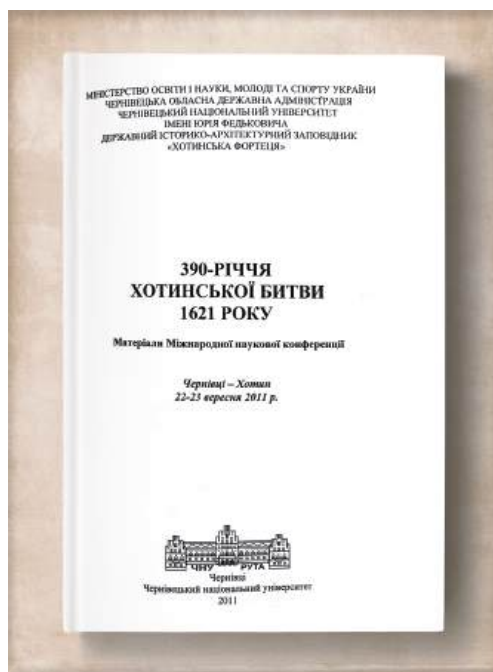
¹ У пропонованому розділі ми зосередимо увагу передусім на здобутках наукового козакознавства, представленого в дослідженнях викладачів Чернівецького університету. Варто зазначити, що і студентські наукові студії, присвячені темі козацтва, так само мають багату і змістовну історію. За дуже приблизними підрахунками, лише в матеріалах щорічних студентських конференцій за останні 25 років побачила світ майже сотня таких публікацій. Крім того, підготовлено й захищено численні курсові та магістерські роботи, чимало з яких є новими й цінними дослідницькими розробками. Безперечно, вони заслуговують на окреме комплексне дослідження в майбутньому.

Підкреслимо й особливу роль фахових наукових видань Чернівецького університету – зокрема часописів «Питання історії України» та «Наукового вісника Чернівецького національного університету. Історія», а також матеріалів численних міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, котрі проводилися в Чернівцях і стали авторитетними майданчиками для козакознавчих публікацій багатьох дослідників із різних наукових осередків України та з-за кордону, сприяючи тим самим формуванню цілісного дослідницького простору й діалогу в цій галузі історичних студій.

Початки української козащини (до перших масштабних виступів). Дослідження витоків українського козацтва є дуже дискусійним напрямом козакознавчих студій. Новий погляд на проблему генези козацтва на території України представив Анатолій Кузь. Вивчаючи генуезькі джерела XV ст., дослідник проаналізував згадки про військові формування під назвою *casachos*, котрі перебували на службі в генуезьких колоніях Криму й виконували різноманітні функції: від охорони кордону до розвідувальних та бойових операцій. За висновками автора, ці козаки XV ст., вірогідно, демонстрували риси, що пізніше були притаманними й запорозькому козацтву¹.

Богдан Боднарюк реалізував дослідження етноцивілізаційного контексту формування козацтва. Вчений розглянув козацький феномен як історично сформовану соціальну інституцію прикордоння, що виникла на межі земель слов'ян і степових кочівників, визначальні характеристики котрої — звільнення від інших суспільних зобов'язань, окрім військової служби, функція оборони прикордоння і протистояння турецько-татарській експансії, поступова еволюція в окремий суспільний стан із властивими йому традиціями, правами та привілеями, формуванням специфічного військово-професійного етосу з особливим кодексом честі².

Значний внесок у розробку теми молдавських походів запорожців у 60–70-х рр. XVI ст. зробив Фадей Яценюк. Дослідник детально проаналізував

Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 390-річчю Хотинської битви

¹ Зважаючи на величезну кількість козакознавчих публікацій, які стосуються теми, для компактності викладу в аналізі праць конкретних дослідників тут і далі наводитимемо вказівки тільки на найважливіші з них. Кузь А. Козаки на службі в генуезьких колоніях Криму (XV ст.) (До проблеми трактування терміна *casachos*). [в] 390-річчя Хотинської битви 1621 року : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Чернівці — Хотин, 22–23 вересня 2011 р. Чернівці, 2011. С. 131–138.

² Боднарюк Б. Витоки феномена козацтва в етно-цивілізаційному контексті східноєвропейської історії (проблема соціумної ідентифікації). [в] Питання історії України. Чернівці, 2003. Т. 6. С. 49–54.

передумови й обставини походу князя Дмитра Вишневецького до Молдавського князівства у 1563 р. і трагічний фінал. Автор підкреслив геополітичний контекст цих подій, пов'язаний із турецько-татарською експансією та боротьбою за молдавський престол¹.

Олексій Балух дослідив події 1574 р., коли господар Іван III Лютий запросив козаків на допомогу в боротьбі проти Османської імперії. Тоді українські козаки під проводом гетьмана Івана Сверчовського стали головною бойовою силою молдавського війська². Дослідник також висвітлив молдавські походи козаків кінця 70-х років XVI ст., зокрема Івана Підкови³, представляючи амбітну мету цих військових акцій – вигнання турків і татар, захоплення молдавського престолу та створення «козацько-молдавської держави»⁴.

Вагомий внесок у вивчення військової тактики українських козаків XVI ст. зробив Андрій Федорук. У своєму дослідженні він проаналізував Доколинську битву під час походу І. Підкови 1577 р. в Молдову. Автор дійшов висновку, що в ній козаки застосовували гібридну тактику, поєднуючи традиційний руський «полчиний ряд» із використанням новітньої вогнепальної зброї⁵. Особистість цього козацького ватажка, як і соціальна та політична природа самозванства в середньовічній Молдавії та Московії, стала предметом окремої студії Б. Боднарюка⁶.

Унікальний документ першої відомої козацької комісії – постанову 1571 р., котра регламентувала умови наймання та служби низових козаків на ранньому етапі їхньої інтеграції до структур армії Речі Посполитої, – було віднайдено й опубліковано Тарасом Ковальцем⁷. Подальший розвиток козацької організації у 80-х рр. XVI ст. цим науковцем досліджено в археографічній публікації щодо діяльності Самуеля Зборовського. На підставі виявлених листів та реєстрів виплат запорозцям

¹ Яценюк Т. Похід Дмитра Вишневецького у Молдавію в 1563 році. *Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів*. Чернівці, 2006. С. 84–96.

² Балух О. Козацький фактор у боротьбі Молдавії з Османською імперією у 1574 р. *Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2022. Вип. 14. С. 35–45.

³ Культурологічний аспект теми розробляли Б. Боднарюк та І. Сандуляк, котрі проаналізували образ І. Підкови в українській та молдавській літературній традиції другої половини XIX ст.

⁴ Балух О. Козацькі походи кінця 70-х років XVI ст. в Молдавію: інтерпретації та реалії. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2022. № 1. С. 13–22.

⁵ Федорук А. Українське козацтво і європейська військова тактика XVI ст. (Доколинська битва 1577 р.). *Питання історії України*. Чернівці, 1998. Т. 2. С. 19–28.

⁶ Боднарюк Б., Яновський Я. Иван Подкова или Никоаре Крецул (к проблеме самозванчества в Молдавии в 70-х гг. XVI в.). *Труды Исторического факультета Санкт-Петербургского университета*. С. 23–28.

⁷ Ковалець Т. «Конституція Язловецького гетьмана з Бучача із козаками низовими запорозькими року Божого 1571»: невідома постанова першої козацької комісії. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник: серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 63–71.

Фото зустрічі чернівецьких та хотинських козакознавців під час наукового круглого столу, присвяченого 400-й річниці Хотинської битви 1621 року. 8 жовтня 2021 р.

історик розкрив також різні аспекти тогочасної організації та фінансування козацького війська¹.

Історія запорозького козацтва кінця XVI — першої половини XVII ст. Зважаючи на велику кількість наукових розвідок, цей період виявився найпопулярнішим серед дослідників.

Студії з історії низовців останнього десятиліття XVI ст. були проведені Павлом Михайлиною, котрий вивчав участь міського населення в козацькому виступі 1591–1593 рр. і постать Северина Наливайка². Невідомі листи київського біскупa Юзефа Верещинського, своєрідного «адвоката» козацтва, були вивчені й опубліковані Т. Ковальцем. Ці документи містять відомості про амбітний проєкт Верещинського щодо створення під його ж керівництвом окремого князівства козаків, «законних синів цієї Корони», як чита супроти татар і московитів³. Тоді як Марина Волощук дослідила участь козаків наприкінці XVI ст. у рамках кампаній антитурецької коаліції та об'єднавчої політики

¹ Ковалець Т. «Зі славою і з пожитком нашим...». Невідомий лист Самуеля Зборовського та реєстри плат запорожцям початку 80-х рр. XVI ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Київ, 2019. № 28. С. 201–207.

² Михайлина П. Участь міського населення України у селянсько-козацькому повстанні 1591–1593 рр. під керівництвом К. Косинського. *Питання історії народів СРСР*. Харків, 1971. Вип. 11. С. 125–131; Михайлина П. Герой України — Северин Наливайко. *Буковинський журнал*. 1997. Ч. 1. С. 83–88.

³ Ковалець Т. «Вони — законні сини цієї Корони»: Запорозьке козацтво у нововіднайдених листах київського біскупa Юзефа Верещинського 90-х рр. XVI ст. (публікація джерел). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Ніжин, 2020. Вип. 29. С. 164–173.

волоського господаря Міхая Хороброго. При цьому зацентовано, що козацтво не лише демонструвало свою військову міць, а й мало значну політичну вагу в регіональних і геополітичних процесах¹.

Перші два десятиліття XVII ст. характеризувались непростими стосунками Речі Посполитої та Війська Запорозького. Цей період потрапив у фокус принагідних досліджень Олега Суровцева і Тараса Ковальця. Їхні розробки стосувалися участі козаків під проводом Самійла Кішки й Івана Куцьковича у річпосполитських війнах у Валахії та Лівонії, а також конфліктів запорожців із місцевим населенням, як-от кривавого погрому Вітебська в грудні 1602 р., регулярних морських походів на турецькі узбережжя Чорного моря, а також ролі у штурмі столиці Московщини восени 1618 р.²

Особливо вагомим виявився внесок дослідників університету у вивчення козакознавчого виміру Хотинської війни 1621 р. Їхніми зусиллями побачили світ велика кількість археографічних публікацій та історіографічних студій, у тому числі три монографії.

Щодо едиції джерел, то підготовка тематичного збірника документів і матеріалів з історії Хотинської кампанії була реалізована також активними зусиллями Олександра Добржанського, Миколи Ільківа, Олександра Масана, Юлії Мисько, Антонія Мойсея, Сергія Пивоварова і Фадея Яценюка. У передмові до цього видання Василь Ботушанський наголосив на визначній ролі в діях армії союзників саме козацького війська, котре стало визначальним чинником кампанії³.

Олександр Масан і Василь Карпо представили власний фаховий переклад німецькомовної брошури — т. зв. «Короткої реляції», що засвідчила європейський резонанс подій та формування образу козацтва як захисника християнського світу⁴. Значний внесок у розвиток джерельної бази зробив Т. Ковалець, опублікувавши (повністю або частково) й проаналізувавши три важливі джерела: діаріуш Миколая Мархоцького, розширену версію діаріуша

¹ Волощук М. Валахсько-польське збройне протистояння за Молдову в кінці XV ст. Русин. 2010. № 2 (20). С. 58–65. Див. також у цьому контексті: Боднарюк Б., Федорук А. Участь козаків у антиосманських війнах Дунайських князівств (остання третина XVI — початок XVII ст.). Хотинська війна : матеріали Міжнар. наук. конференції, присвяченої 380-річчю Хотинської війни, м. Хотин 22 жовтня 2001 р. Чернівці, 2001. С. 81–91.

² Ковалець Т. Невідомий гетьман Марко Ковтун: документи з історії української козащини XVI–XVII ст. Архіви України. 2016. Вип. 1. С. 176–186; Суровцев О. Морські походи запорожців: до причини козацьких війн 20–30-х років XVII ст. в Україні. Зелена Буковина. 2005. № 1–2. С. 208–216; Ковалець Т. Штурм Москви 10–11 жовтня 1618 р. (за нововідкритим джерелом). Десяті Богданівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Черкаси, 2018. С. 98–102.

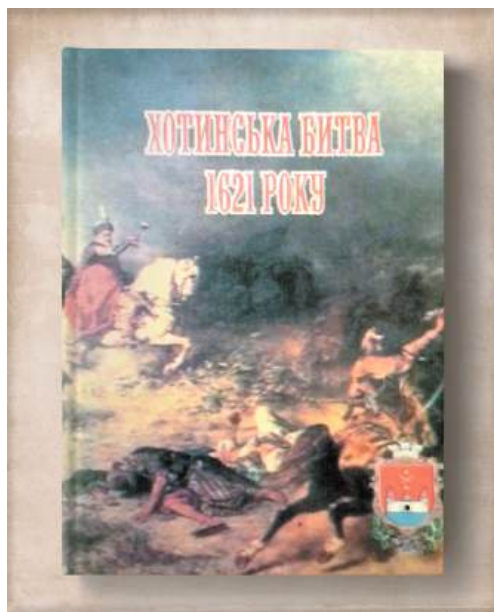
³ Хотинська війна 1621 року. Документи, матеріали, дослідження / ред. Л. Михайлина та ін. Хотин, 2011. 200 с.

⁴ Карпо В., Масан О. «Коротка реляція» — маловідоме джерело з історії Хотинської війни 1621 року. Хотинська війна. Матер. Міжнар. наук. конф., присвяченої 380-річчю Хотинської війни, м. Хотин, 22 жовтня 2001 р. С. 33–42.

Прокопа Збігнєвського, а також поему Яна Рудоміни-Дусяцького. У цих документах розкрито чимало деталей битви під Хотином, котрі стосуються тактики козаків, їхньої взаємодії з польським командуванням та інших¹.

Важливим внеском у візуалізацію поля битви стало дослідження Миколи Ільківа. Уперше здійснений переклад розлогих підписів до маловідомої гравюри битви дав змогу, зокрема, детальніше локалізувати розташування військ на місцевості й уточнити інші важливі аспекти перебігу бойових дій².

Перше монографічне дослідження побачило світ ще в совєцький період. Меммедкесир Алекберлі вивчив перебіг Хотинської війни, акцентувавши увагу на вирішальній ролі козацького війська під проводом П. Сагайдачного у протистоянні турецькому наступу³. Перша сучасна монографічна студія із цієї тематики належить А. Федорукові. Дослідник детально висвітлив стратегічну роль козаків у кампанії і тактичні особливості ведення запорожцями бойових дій⁴. У 2022 р. побачила світ колективна монографія «Хотин 1621. Війна і пам'ять» (ред. О. Добржанський), у ній було не тільки проаналізовано цю подію в широкому історичному контексті, а й проведено вивчення її козакознавчого виміру⁵.

Обкладинка монографії А. Федорука, присвяченої Хотинській битві (2010 р.)

¹ Ковалець Т. Діаріуш Миколая Мархоцького — маловідоме джерело з історії Хотинської битви 1621 р. *Питання історії України*. Чернівці, 2016. Т. 18. С. 159–166; Ковалець Т. Джерело без купюр: маловідомі версії діаріуша Хотинської війни 1621 р. Прокопа Збігнєвського. *Хотинщина в період польсько-турецьких війн XVII ст. (до 395-річчя Хотинської війни 1621 р.)* : матер. наук.-практ. конф., м. Хотин, 12 жовтня 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 4–19; Ковалець Т. “To wojsko rozłożone tarczą obozowi...” Військо Запорозьке у Хотинській битві 1621 р. за діаріушем Яна Рудоміни-Дусяцького. *Хотин-1621: 400 років пам'яті*. Київ, 2021. С. 213–256.

² Ільків М. Гравюра *Bellum inter Polonum et Turcam Anno Domini MDCXXI* — ключове джерело для вивчення поля Хотинської битви 1621 р. (попереднє повідомлення). *Музейний щорічник Чернівецького обласного краєзнавчого музею*. Чернівці, 2023. Вип. 6–8 (2021–2023). С. 78–85.

³ Алекберлі М. Хотинская война (1621 г.). Черновцы, 1957. 123 с.

⁴ Федорук А. Хотинська битва 1621 року. Чернівці, 2010. 76 с.

⁵ Найбільш цінними у цьому контексті стали розділи, підготовлені Миколою Ільківим та Михайлом Чучуком.

Обкладинка колективної монографії, присвяченої 400-річчю Хотинської битви (2023 р.)

Фахівці університету в численних статтях і матеріалах конференцій розглянули події Хотинської війни в широкому геополітичному, військовому та соціокультурному контексті. Іван Гриценко¹, Ганна Скорейко, Фадей Яценюк займалися аналізом мемуарів Якуба Собеського і ствердили цінність їхніх свідчень у представленні героїзму запорозьких козаків під час бойових дій, тим самим розширивши розуміння цього джерела до контексту європейської хронікарської традиції XVII ст.². Сприйняття конфлікту з перспективи представників різних етносів розкрито у статтях Галини

Яценюк, котра проаналізувала вірменську Кам'янецьку хроніку та щоденник німецького офіцера, висвітливши маловідомі аспекти повсякденного життя вояків та жаклиний стан військової логістики армії Речі Посполитої, включно з козаками³.

Юрій Макар здійснив комплексний огляд історіографії Хотинської війни в річищі різних національних традицій, продемонструвавши інтерпретацію у ній ролі запорозького козацтва⁴. Мілітарними аспектами кампанії займався

¹ Цей дослідник та П. Михайлина, власне, й розпочали дослідження козакознавчих тем у Чернівецькому університеті. Вони діяли у тісній співпраці з іншим видатним козакознавцем Володимиром Голобуцьким, першим опонентом кандидатського дисертації І. Гриценка і науковим керівником дисертаційного дослідження на здобуття ступеня кандидата наук П. Михайлини.

² Гриценко І., Скорейко Г. Хотинська війна у записках Якуба Собеського. *Хотинська війна* : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 380-річчю Хотинської війни, м. Хотин, 22 жовтня 2001 р. С. 16–20; Яценюк Т., Скорейко Г. Якуб Собеський та його записки про Хотинську війну. *390-річчя Хотинської битви 1621 року* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Чернівці — Хотин, 22–23 вересня 2011 р. Чернівці, 2011. С. 254–262.

³ Гейде Ю., Яценюк Г. Польсько-османська війна у вірменській перспективі. Вірменська хроніка Кам'янець та Хотинська битва 1621 року. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. Чернівці 2023. № 2. С. 14–28; Yatseniuk H. "Nachrichten aus der Walachei": Aufzeichnungen eines deutschen Offiziers über die Besonderheiten des Kriegsalltags zu Zeiten der Schlacht bei Chotin 1621 zwischen der Rzeczpospolita und dem Osmanischen Reich. *Mitropa 2023/2024. Jahresheft des Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa*. 2024. S. 41–45.

⁴ Макар Ю. Історіографія Хотинської війни 1621 року. *Хотинська війна* : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 380-річчю Хотинської війни, м. Хотин, 22 жовтня 2001 р. С. 107–116.

А. Федорук, ствердивши, зокрема, адаптацію козаками передових західноєвропейських тактичних прийомів (наприклад, елементів нідерландського бойового порядку)¹, а Т. Ковалець спробував по-новому розглянути окремі події битви, зокрема штурм козаками турецького табору 4 вересня 1621 р., котрий мав шанс стати переломним².

Релігійний аспект участі козацтва в кампанії розглянув Віктор Демочко, вказавши, що релігійні мотиви прямо впливали на бойовий дух козаків у цьому протистоянні з Османською імперією³. Світлана Герегова дослідила відображення Хотинської війни в українській мистецькій спадщині, представивши, як ця подія вплинула на формування культурної пам'яті та національної ідентичності українців⁴.

У центрі уваги чернівецьких науковців опинилися також різні аспекти козацьких повстань 20-х рр. XVII ст. Питанням внутрішньої організації та військового мистецтва запорозького війська під час виступів 1625 та 1630 рр. була присвячена кандидатська дисертація Т. Ковальця. Науковець установив, що козацьке військо 1620-х рр. зазнало значного впливу європейської «мілітарної революції», що виявилось, зокрема, у масовому застосуванні ручної вогнепальної зброї, передових нідерландських методів зведення польових укріплень та специфічних тактичних побудовах підрозділів. Особливості військової організації запорожців цього часу проявились і у змішаній системі комплектування підрозділів: поєднанні традиційного добровільного набору та найманого вербунку, завдяки якому під час повстання 1630 р. до козацького війська потрапили західноєвропейські інструктори, загони ногайських татар і сіверських козаків.

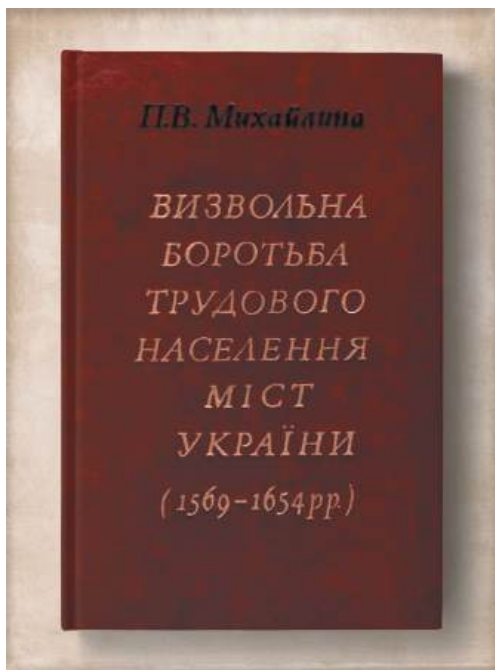
Внутрішня організація козацтва, в основі якої лежав принцип самоуправління, була вже сформованою. Запорозьке військо мало розроблену систему примусового збору озброєння, боєприпасів і транспортних засобів, володіло достатніми фінансовими ресурсами й розгалуженим комплексом військової символіки. Стратегічна ж доктрина запорожців еволюціонувала від невиправданого розрахунку на перемогу у відкритому полі (1625 р.)

¹ Федорук А. Елементи лінійної тактики у бойових прийомах українського козацького війська в Хотинській битві 1621 р. *Хотину – 1000 років : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 1000-літтю Хотина*. Чернівці, 2000. С. 59–62.

² Ковалець Т. Загадки боїв 4 вересня 1621 року під Хотиним: звичайний день битви, шанс перелому, уникнена пастка? *Congresul științific Internațional Moldo-Polono-Român: Educație, Politici și Societate*. Chișinău, 2022. Р. 201–207.

³ Демочко В. Церковно-релігійний чинник у створенні антитурецької козацько-польської воєнної коаліції 1621 р. *390-річчя Хотинської битви 1621 року : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Чернівці–Хотин, 22–23 вересня 2011 р.* Чернівці, 2011. С. 78–85.

⁴ Герегова С. Хотинська війна 1621 року в українській мистецькій спадщині. *390-річчя Хотинської битви 1621 року : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Чернівці – Хотин, 22–23 вересня 2011 р.* Чернівці, 2011. С. 66–73.

Обкладинка монографії П. Михайлини (1975 р.)

до використання глибокоешелюваної оборони з опорою на місто (1630 р.), що стало головною запорукою воєнного успіху козаків¹.

Т. Ковалець продовжив і пізніше збагачувати історіографію та джерельну базу цих виступів, зокрема опрацювавши й видавши низку джерел, передусім документів із родинного архіву Замойських (листів гусарського поручника Яна Швежинського, у яких висвітлено дії та настрої козаків напередодні вирішальних боїв повстання 1625 р.), а також невідомий щоденник цієї кампанії².

Козацький виступ 1630 р. під проводом Т. Федоровича

й А. Бута привернув увагу ширшого кола науковців. А. Федорук розглянув малодосліджений аспект військової організації та бойової спроможності повстанських сил. Особливої уваги заслуговує спостереження цього вченого щодо появи в повстанському війську значних кінних підрозділів, формування яких пов'язується з досвідом участі козаків у Тридцятилітній війні як найманців³. У наступних публікаціях А. Федорука було проаналізовано військову стратегію і тактику повстанського війська в Переяславській битві. А. Федорук та П. Михайлина вивчали участь населення міст Наддніпрянщини, Корсуня, Переяслава, Ніжина й інших у бойових діях із коронним військом⁴.

¹ Ковалець Т. Запорозьке військо у повстаннях 1625 та 1630 рр. в Україні: внутрішня організація і військове мистецтво: дис. ... канд. іст. наук : 07.00. 01. Чернівці, 2014. 315 с.

² Ковалець Т. Повстання Війська Запорозького 1625 р. у світлі невідомих документів Замойських: публікація джерел. *Питання історії України*. Чернівці, 2018. Т. 20. С. 96–105; Ковалець Т. «Опис короткий, яким способом дійшли до комісії з козаками»: малознане джерело до історії козацького повстання 1625 року. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2015. Т. 169. С. 86–94.

³ Федорук А. Військо Тараса Федоровича в повстанні 1630 р.: деякі аспекти організації та чисельності. *Питання історії України*. Чернівці, 1999. Т. 3. С. 65–74.

⁴ Федорук А. Військове мистецтво козацького війська в Переяславській битві 1630 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 2000. Т. 1. С. 237–243; Федорук А., Михайлина П. Міське населення у народному повстанні 1630–1631 рр. в Україні. *Питання історії України*. Чернівці, 2010. Т. 13. С. 13–24.

Важливим внеском у розвиток джерельної бази дослідження повстання 1630 р. став збірник документів і матеріалів, упорядкований Т. Ковальцем. До видання увійшли актові джерела, кореспонденція, свідчення очевидців, матеріали сейму і сеймиків Речі Посполитої, літописні згадки тощо. Найвагомішу наукову значущість представляли раніше неопубліковані джерела, виявлені дослідником в архівних зібраннях України та Польщі. Інтерпретація цього нового документального масиву уможливила суттєве переосмислення ключових моментів виступу, зокрема питань про його керівний склад і військово-тактичні підходи протиборчих сторін¹.

Нове світло на постать Т. Федоровича пролила робота Т. Ковальця, у якій він спробував реконструювати життєвий шлях і діяльність цього гетьмана Війська Запорозького на перехрестях різних світів (українського, татарського, московського), а також спростував певні історіографічні міфи, що стосуються ролі Федоровича в козацькій війні 1630 р.² Надзвичайно цінним джерелом для вивчення обох повстань став частково опублікований щоденник шляхтича А. Кості-Збіроховського; цей шляхтич у складі коронного війська брав участь у спробах придушення повстань, залишивши доволі об'єктивні описи подій³.

Продовження досліджень серії козацьких виступів у 30-х рр. XVII ст. відбулося зусиллями А. Федорука й Т. Ковальця. Зокрема, Т. Ковалець здійснив реконструкцію стратегічного задуму Івана Сулими після зруйнування

Обкладинка збірника документів, присвяченого повстанню Війська Запорозького 1630 р. (ред. Т. Ковалець) (2017 р.)

¹ Проект «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року : док. і матеріали / упоряд. Т. Ковалець. Харків, 2017. 352 с.

² Ковалець Т. Тарас Федорович: спроба реконструкції історичного образу, або Козацька доля — наче голлівудський сценарій. *Військово-науковий вісник Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного*. 2016. Вип. 25. С. 33–46.

³ Ковалець Т. Козацькі повстання 1625 та 1630 рр. в Україні за матеріалами діаріуша Анджея Кості-Збіроховського. *Україна в Центрально-Східній Європі*. Київ, 2015. Вип. 15. С. 363–399.

фортеці Кодак 1635 р. Задум передбачав початок масштабного збройного виступу, але через протидію передусім реєстрового козацтва він не був реалізований¹.

Розширенню джерельної бази з історії козацьких виступів 1637 та 1638 рр. сприяло дослідження, присвячене маловідомим архівним матеріалам, що висвітлюють різні аспекти конфлікту запорожців із Річчю Посполитою, включно з листуванням гетьманів, дипломатичним листуванням із Кримським ханством тощо. Вагомим внеском стала також публікація Т. Ковальцем (у співпраці з польським колегою Альбертом Боровяком) унікального документа – «Реляції з табору в Крилові», рукопису ротмістра Я. Мелецького, котрий детально описав невдалу експедицію на Запорожжя для придушення козацького бунту. Ця публікація значно розширила уявлення про тактику, мотивацію та соціальну динаміку козацьких рухів 1630-х рр.².

Важливий внесок у дослідження військового мистецтва запорозьких козаків у цих виступах зробив також А. Федорук. На основі діаріуша Ш. Окоцького вчений розкрив особливості бойової тактики козацьких загонів, їхнє озброєння та військову організацію³. Окрім цього, він вивчив питання участі козацьких підрозділів у битвах за Дюнкерк 1646 р., продемонструвавши міжнародний вимір козацької військової діяльності⁴.

Малодосліджена проблема явища козацького найманства знайшла своє комплексне висвітлення в кандидатській дисертації А. Федорука. Дослідник підкреслив, що саме шляхта виступила каталізатором початку наймання козацьких контингентів. У такому контексті суттєвим був фактор «великого фронтиру», що створював можливості для постійних військово-політичних контактів із сусідніми державами. Ці держави могли наймати козацькі загони для вирішення власних військових завдань. Незавершеність реформ 70-х рр. XVI ст. у соціально-правовому аспекті (саме тоді польський уряд, вірогідно, і створив реєстрове козацьке військо) призвела до появи вільнонайманої верстви козацтва. Козацька ідеологія натомість містила помітний релігійний лібералізм, що підтверджувалося участю запорожців у Тридцятилітній війні переважно на боці католиків. Зроблено висновок,

¹ Ковалець Т. Стратегічний задум І. Сулими після зруйнування фортеці Кодак: спроба реконструкції. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. 2013. Вип. 676–677. С. 53–56.

² Український переклад джерела: Ковалець Т., Боровяк А. «Реляція з обозу в Крилові»: джерело до історії козацького повстання 1638 року. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Київ, 2017. Вип. 26. С. 421–430.

³ Федорук А. Військо та військове мистецтво запорозьких козаків за відомостями діаріуша Ш. Окоцького (1637–1638 рр.). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 1999. Т. 2. С. 99–108.

⁴ Федорук А. До проблеми участі козаків у боях за Дюнкерк 1646 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 1999. Т. 3. С. 87–98.

що організація наймання козаків на іноземну військову службу відбувалась у формі легального і нелегального вербування через обов'язкове укладення контракту. Дослідження також охоплює чисельність і склад цих козацьких підрозділів, їх типи озброєння і спорядження, тактичні побудови, призначувані завдання під час кампаній і т. ін., що прямо впливало на розвиток військового мистецтва запорожців¹.

Аналізуючи інші історіографічні здобутки вивчення історії українського козацтва XVI — першої половини XVII ст., помічаємо кілька напрямів їхнього розвитку. У своїх працях В. Демочко ґрунтовно досліджував конфесійний фактор у становленні запорозького козацтва як суспільного стану, роль козацтва у відновленні й розвитку церковного життя в Україні, акцентуючи увагу на тому, що після Брестської унії 1596 р. релігійна боротьба стала невід'ємною складовою національно-визвольного руху.

У статтях і ґрунтовному монографічному дослідженні П. Михайлина розкрив участь міщанства в загальнонаціональній боротьбі проти соціального та національного гноблення з боку Речі Посполитої. Він представив міське населення не лише як окрему силу, але і як важливого союзника й учасника козацьких виступів кінця XVI — першої половини XVII ст.² Натомість М. Алекберлі зосередився на проблемі боротьби українського народу проти турецько-татарської агресії, котрій присвятив окрему монографію. У ній він детально розглянув ряд морських і сухопутних походів запорожців супроти Османської імперії та Кримського ханства³.

Окремі малодосліджені аспекти політичної історії та розвитку козацької спільноти цього часу розкрито Т. Ковальцем у низці досліджень. Зокрема, вивчено механізми функціонування козацьких рад, явища корупції у Війську Запорозькому, його етнічне обличчя, одяг (передусім сермягу як певний однострій реєстровців), а також тенденцію використання давніх городищ

¹ Федорук А. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2000. 19 с.

Інші аспекти тематики знайшли своє висвітлення у наступних публікаціях цього дослідника (наприклад: Федорук А. Козаки в контексті військового мистецтва Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.). *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.* : матеріали Міжнародної конференції. Чернівці, 2000. С. 116–120; Федорук А. Бій під Івоа 1636 р.: особливості тактичного мистецтва козаків у Тридцятирічній війні. II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення. Кам'янець-Подільський; Київ — Нью-Йорк — Острогож, 2006. Т. 2. С. 460–463; Федорук А. «Лисовичики» в битві на Белой горі 1620 г. (К вопросу о военной деятельности украинского казачества после окончания русской Смуты). *Смутное время в России: конфликт и диалог культур* : материалы научной конференции, Санкт-Петербург, 12–14 октября 2012 г. Санкт-Петербург, 2012. С. 258–261).

² Михайлина П. Міста України в період феодалізму (До питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI — першій половині XVII ст.). Чернівці, 1971. 115 с.

³ Алекберлі М. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII веков. Саратов, 1961. 271 с.

у розробці польової фортифікації козаків і військово-дипломатичну співпрацю Війська Запорозького та Кримського ханства під час повстань 20–30-х рр. XVII ст.¹

Дослідження Хмельниччини. У виконанні вчених університету вони демонструють значну різноманітність тематичних напрямів. Вивчення соціально-економічних аспектів Хмельниччини було представлено в комплексній монографії П. Михайлини, що стала продовженням його попередніх студій над розвитком міст у ранньомодерній Україні².

Значну увагу дослідників привернула проблема молдавських походів Богдана Хмельницького. Лілія Дробіна розглянула ці події з погляду геополітичної стратегії гетьмана, спрямованої на зміцнення південно-західних флангів та створення протизваги Речі Посполитої через союз із Молдавським князівством³. Вказану тематику доповнило дослідження О. Балуха про вплив цих військових кампаній на буковинські землі. Особливе місце в характеристиках посів шлюб Т. Хмельницького з Р. Лупул; Антоній Мойсей розглянув його не лише з позиції політичного союзу, але і як чинник формування етнокультурних стереотипів між українцями та румунами / молдованами⁴.

Політико-дипломатичний вимір Хмельниччини теж став предметом досліджень Л. Дробіної, котра проаналізувала посередницьку роль А. Киселя в українсько-польських стосунках, показавши трагізм постаті цього діяча⁵. Важливим питанням у наукових розробках Бориса Білецького й Анатолія Коцура стала оцінка Переяславської ради і її наслідків. Ці дослідники ретельно проаналізували створення й еволюцію в історіографії т. зв. переяславського міфу⁶.

Релігійний аспект політики Б. Хмельницького досліджувався В. Демочком та Г. Скорейко, котрі простежили, як релігійний чинник перетворився з другорядного елемента на потужний інструмент легітимізації козацького виступу й мобілізації українського суспільства⁷. Цей тандем істориків у своїх

¹ Ковалець Т. "Kozak, Tatar, dwa bratanki, i do szabli, i do szklanki"... Співпраця Запорозжя і Криму у повстаннях 20–30-х років XVII ст. в Україні. *"Dialectica necesității și libertății în educație"*, conferință științifică internațională, 30 martie — 1 aprilie 2016, Chișinău, 2016. P. 161–185; Ковалець Т. Сермяги як елемент козацької «барви»: до проблеми верхнього одягу запорожців у першій половині XVII ст. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2013. Вип. 22. Ч. 2. С. 109–113.

² Михайлина П. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.). Київ, 1975. 260 с.

³ Дробіна Л. Буковина під час молдавського походу Б. Хмельницького 1650 р.: проблема ситуації в регіоні. *Питання історії України*. Чернівці, 2014. Т. 17. С. 128–133.

⁴ Мойсей А., Моїсей А. Українці в етнокультурних стереотипах румунів та молдован. Одруження Тимоша Хмельницького та Роксандри Лупул у румунських джерелах. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Чернівці, 2013. Т. 2 (36). С. 187–204.

⁵ Дробіна Л. Посередницька діяльність Адама Киселя в українсько-польських стосунках. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. 2013. Вип. 684–685. С. 15–21.

⁶ Білецький Б., Коцур А. Переяславська рада і «переяславський міф». Переяславська рада 1654 року: історичне значення та політичні наслідки. *Переяслав-Хмельницький*, 2004. С. 6–24.

⁷ Демочко В., Скорейко Г. Релігійна політика Б. Хмельницького та його уряду (1648–1657 рр.). *Питання історії України*. Чернівці, 2005. Т. 8. С. 57–61.

розвідках присвятив також увагу «єврейському питанню» в часи Хмельниччини, підкресливши його складний характер, де релігійні й соціальні чинники переважали над етнічними¹.

Важливим напрямом стало також введення до наукового обігу нових джерел та їхнє критичне осмислення. Т. Ковалець опублікував маловідомі щоденники облоги Замостя 1648 р., документи, що стосувалися козацько-литовського протистояння 1651 р. (зокрема, облоги запорожцями Гомеля й дипломатичні контакти з Я. Радзивіллою), Берестецької та Жванецької битв².

Мілітарний аспект Хмельниччини розкривався через дослідження Ф. Яценюка та А. Федорука, котрі висвітлили маловідому битву під Озерною 1655 р. між козацько-московським та польсько-татарським військами³. А. Федорук також займався питанням реформування козацького війська за нереалізованим московським військовим проектом 1655 р.⁴.

Вивчення періоду Руїни. Ця епоха виявилась не такою популярною серед дослідників-козакознавців Університету, однак її політичним і військовим процесам усе ж присвячено окремі праці.

Так, А. Федорук вивчив одну із ключових воєнних подій періоду — Конотопську битву 1659 р. й детально розглянув участь у ній українських найманих полків, а також ґрунтовно проаналізував становлення й організацію «затяжного» (найманого) козацького війська у 50–60-х роках XVII ст.⁵. Разом із Галиною Яценюк науковець проаналізував участь капітана П. Гордона в Чуднівській кампанії 1660 р., указавши на важливість його свідчень для висвітлення перипетій цієї кампанії⁶. Важливу роль у дослідженні періоду Руїни зробив також Іван Гриценко, котрий ґрунтовно проаналізував передумови й перебіг відомої Чорної ради 1663 р. в Ніжині. Дослідник

¹ Скорейко Г., Демочко В. Хмельниччина і «єврейське питання». *Питання історії України*. Чернівці, 2016. Т. 18. С. 44–49.

² Ковалець Т. Маловідомі щоденники облоги Замостя 1648 р.: публікація джерел. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ, 2016. Вип. 25. С. 256–264; Ковалець Т. «Litwie z Koroną spólna sprawa...» Облога запорожцями Гомеля та козацько-литовські переговори у червні 1651 року за матеріалами маловідомих документів (публікація джерел). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Історія. 2021. Вип. 1. С. 151–158.

³ Яценюк Ф., Федорук А. Озерна 1655 рік: маловідома битва Богдана Хмельницького з кримським ханом на Тернопільщині. *Битва за Збараж 1649 року — один із важливих етапів Національно-визвольної революції в Україні середини XVII ст.* : тези Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 листопада 2019 р. Збараж, 2019. С. 83–86.

⁴ Федорук А. Російський військовий проект 1655 р. щодо реформування війська Б. Хмельницького. *Науковий вісник Українського історичного клубу*. Москва, 2000. Т. IV. С. 64.

⁵ Федорук А. Конотопська битва 1659 р. (До 340-річчя події). *Буковинський журнал*. 1999. Ч. 3–4. С. 185–207; Федорук А. Про участь українського найманого (охотницького) війська у битві під Конотопом 1659 р. *Питання історії нового та новітнього часу*. Чернівці, 2000. Вип. 7. С. 58–68; Федорук А. «Затяжне» військо Гетьманщини в 50–60-х роках XVII ст.: деякі аспекти виникнення та організації. *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 1999. Вип. 9. С. 40–49.

⁶ Яценюк Г., Федорук А. Капітан Патрик Гордон — учасник чуднівської кампанії 1660 р. *Чорноморська минувшина*. 2019. Вип. 14. С. 12–19.

переконливо продемонстрував, що цей конфлікт не обмежувався лише суперництвом між претендентами на гетьманську булаву, а й переріс в масштабне антифеодальне повстання, яке відображало глибокі соціальні протиріччя в українському суспільстві¹.

Михайло Нечипоренко вивчав перебіг Чигиринських походів у 1675–1676 рр., котрі завершилися капітуляцією П. Дорошенка². В інших студіях науковець також розкрив дипломатичну діяльність гетьмана І. Самойловича і його протидію укладенню «Вічного миру» 1686 р. між Річчю Посполитою та Московією³.

Мазепа і мазепинці. Історія українського козацтва кінця XVII – початку XVIII ст. нерозривно пов'язана з постаттю І. Мазепи та грона його політичних послідовників, передусім П. Орлика. Найбільший внесок у розробку цієї тематики належить Г. Яценюк, котра присвятила їй свою дисертацію й десятки інших публікацій.

Науковиця простежила кар'єрне сходження І. Мазепи-Колединського при польському дворі та на службі в українських гетьманів і його участь у тогочасних дипломатичних та релігійних процесах⁴, а також розбудову ним уже на посаді гетьмана двох столиць: Києва як «другого Єрусалиму» і Батурина як політичного центру Гетьманщини⁵.

Релігійна політика гетьмана Мазепи стала предметом окремого дослідження В. Демочка, котрий представив церковно-меценатську діяльність гетьмана як винятково щедрого покровителя православної церкви, котрий витратив мільйони злотих на церковні споруди й оздоблення. Окрема увага присвячена ролі Мазепи у підтримці Києво-Могилянської академії та його протидії централізаційній і русифікаційній політиці Московського

¹ Гриценко І. Из истории классовой борьбы на левобережной Украине во 2 п.17 в.: Черная рада 1663 г. *Научный ежегодник Черновицкого университета за 1959 г., отдельный выпуск исторического факультета*. Черновцы, 1960. С. 134–136.

² Нечипоренко М. Походи лівобережних та російських військ на Чигирин у 1675–1676 рр. під керівництвом І. Самойловича. *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. 2013. Вип. 684–685. С. 21–27.

Продовження цього сюжету було досліджено у публікації: Федорук А. Участь охотницьких полків Війська Запорозького в Чигиринських кампаніях (1677–1678 рр.). *Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини* : матер. Всеукр. наук. військ.-істор. конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. Київ, 2012. С. 133–139.

³ Нечипоренко М. «Я польському королю не доверяю»: позиція українського гетьмана І. Самойловича щодо війни держав «Священної ліги» з Османською імперією у 1683–1687 рр. *Хотинщина у східноєвропейській історії (до 340-ї річниці Хотинської битви 1673 р.)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Хотин, 8 листопада 2013 р.). Хотин, 2013. С. 103–124; Нечипоренко М. Позиція гетьмана Івана Самойловича щодо укладення «Вічного миру» 1686 р. *Питання історії України*. Чернівці, 2014. Т. 17. С. 184–189.

⁴ Яценюк Г. Становлення політичної кар'єри Івана Мазепи в часи гетьманування Івана Самойловича. *Питання історії України*. Чернівці, 2011. Т. 14. С. 29–33.

⁵ Яценюк Г. Розбудова двох столиць — Києва і Батурина — в часи гетьманування Івана Мазепи. *Питання історії України*. Чернівці, 2014. Т. 17. С. 33–39.

патріархату¹. Іншу сторінку культурної політики гетьмана, а саме підтримку ним видавничої діяльності Києво-Печерської лаври та інших осередків українського книгодрукування розглянула Г. Яценюк, ствердивши, що Мазепа не тільки захищав право друкарень на автономію від московської влади, але й прямо фінансував видання десятків книг різної тематики і сприяв заснуванню папірень².

Кривавою відповіддю на рішення Мазепи перейти на бік шведського короля Карла XII стало знищення московитами гетьманської столиці Батурина в листопаді 1708 р. Г. Яценюк детально описано героїчний опір оборонців міста, які відмовились здатися карателям аж до його падіння. Дослідниця дійшла до висновку, що батуринська трагедія стала яскравою демонстрацією справжнього ставлення московського уряду до козацької України³.

Важливим аспектом подій 1708–1709 рр. були стосунки між гетьманом Мазепою та запорозькими козаками на чолі з кошовим отаманом К. Гордієнком⁴. Г. Яценюк проаналізувала еволюцію їхніх взаємин від початкового недовір'я до стратегічного союзу заради спільної мети – визволення України від московського панування⁵.

Після поразки під Полтавою значна частина козацької старшини на чолі з гетьманом Мазепою змушена була емігрувати. Особливий драматизм мала боротьба за скарб гетьмана Івана Мазепи, що розгорнулася після його смерті в еміграції. Г. Яценюк дослідила конфлікт між козацькою старшиною на чолі з генеральним писарем П. Орликом та племінником гетьмана А. Войнаровським⁶. Політична діяльність останнього в еміграції, спрямована на формування антиросійської коаліції для відновлення української державності, була розкрита в окремій студії дослідниці⁷.

Магно ореге цієї ж історикіні стала її дисертація «Українська політична еміграція і Гетьманщина в 1710–1742 рр.: політико-дипломатичний аспект»,

¹ Демочко В. Релігійна політика гетьмана Івана Мазепи. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2008. Вип. 376–377. С. 100–104.

² Яценюк Г. Гетьман Мазепа на захисті українського книговидання. *Питання історії України*. Чернівці, 2013. Т. 16. С. 32–37.

³ Яценюк Г. Батуринська трагедія (до 300-ліття з дня знищення гетьманської столиці). *Питання історії України*. Чернівці, 2008. Т. 11. С. 23–28.

⁴ Постать К. Гордієнка як кошового отамана і символ боротьби за козацькі вольності в умовах політичної кризи кінця XVII – початку XVIII ст. була ґрунтовніше розкрита в окремому дослідженні Г. Яценюк. Див.: Яценюк Г. Кость Гордієнко-Головко (1702–1710 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2008. Вип. 376–377. С. 104–110.

⁵ Яценюк Г. Городовики та запорожці: проблеми політичних взаємин в козацькому середовищі першої української політичної еміграції. *Питання історії України*. Чернівці, 2005. Т. 8. С. 61–65.

⁶ Яценюк Г. Боротьба за скарб гетьмана Івана Мазепи. *Питання історії України*. Чернівці, 2004. Т. 7. С. 26–28.

⁷ Яценюк Г. Політична діяльність Андрія Войнаровського (1709–1716 рр.). *Питання історії України*. Чернівці, 2003. Т. 6. С. 86–89.

захищена в Університеті у 2005 р. У ній вперше здійснено комплексний аналіз політико-дипломатичної діяльності першої української політичної еміграції на чолі з П. Орликом та її взаємовідносин з урядами Гетьманщини. Особливу увагу дослідниця присвятила процесові формування еміграційного уряду, створенню т. зв. «Конституції» Орлика, а також розробила періодизацію діяльності цього гетьмана в еміграції.

На підставі широкої джерельної бази авторка проаналізувала дипломатичні стосунки П. Орлика з провідними європейськими державами (Францією, Англією, Голландією, Туреччиною та ін.), з'ясувала обставини військового походу на Правобережжя у 1711 р. та його наслідки, висвітлила роль I та II Малоросійських колегій у переслідуванні «мазепинців» як у Гетьманщині, так і за кордоном. Студія Г. Яценюк продемонструвала, що П. Орлик, попри відсутність достатніх матеріальних ресурсів, зумів налагодити широкі дипломатичні зв'язки з владою європейських держав, маючи за мету створення коаліції для відновлення єдиної самостійної української держави.

Науковиця і в наступних дослідженнях продовжила поглиблювати окремі аспекти теми. Так, нею простежено становлення у 1710 р. органів правління першої української політичної еміграції¹, а також ґрунтовно проаналізовано дипломатичну діяльність Орлика в еміграції у різні її періоди («турецький»², «європейський»³, «Солунського сидіння»⁴), тим самим доведено, що, попри несприятливі зовнішньополітичні обставини, цей діяч не припиняв своїх спроб створення антимосковської коаліції та намагався не допустити збайдужіння сильних дворів континенту до питання про відновлення української незалежності.

Окреме дослідження Г. Яценюк також присвятила взаємостосункам П. Орлика з урядом гетьмана І. Скоропадського. Вона дійшла висновку, що, незважаючи на постійний тиск з боку московських резидентів при гетьманському дворі та обмеженість його влади, Скоропадський сприяв поверненню

¹ Яценюк Г. Формування органів правління першої української політичної еміграції 1710 р. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 514–515. С. 101–105.

² Яценюк Г. Зовнішньополітична діяльність гетьмана-емігранта Пилипа Орлика під час Турецького періоду (1710–1714 рр.). *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. 2011. Вип. 583–584. С. 96–102; Яценюк Г. Пруський мир 1711 р. та його наслідки для української політичної еміграції й України. *Питання історії України*. Чернівці, 2007. Т. 10. С. 22–29.

³ Яценюк Г. Дипломатична діяльність українського еміграційного уряду протягом 1714–1720 рр. *Питання історії України*. Чернівці, 2006. Т. 9. С. 29–32; Яценюк Г. Дипломатична діяльність гетьмана в екзилі Пилипа Орлика під час його подорожі в 1720–1722 рр. *Дні науки національного університету «Острозька академія»* : IX наук. викладацько-студент. конф., 12–14 травня 2004 р. Острог, 2004. С. 105–107.

⁴ Яценюк Г. Діяльність Пилипа Орлика в період так званого «Солунського сидіння» 1722–1734 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2005. Вип. 1. С. 215–221; Яценюк Г. Останній етап життя та діяльності гетьмана-емігранта Пилипа Орлика (1734–1742 рр.). *Науковий вісник Чернівецького національного університету*. 2013. Вип. 684–685. С. 27–32.

Учасники XIII Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 400-й річниці Хотинської війни 1621 р. на секційному засіданні в Хотинській фортеці

деяких мазепинців з еміграції та намагався протидіяти втручанню російських урядовців у внутрішні справи Гетьманщини¹.

Питання, пов'язані з історією документа «Договори і постанови Війська Запорозького» 1710 р., котрий можна трактувати як український конституційний акт, розробляв Фадей Яценюк, ретельно проаналізувавши умови його появи, зміст і значення. У цьому маніфесті української незалежності вперше було чітко сформульовано ідею політичної самостійності України, визначено принципи функціонування державної влади й відносини між церквою, державою та суспільством².

Період стрімкої втрати державності Гетьманщиною і Запорожжям. Він теж наразі не дочекався такої кількості наукових розробок учених Університету, як окремі попередні епохи. І все ж це був один з основних контекстів досліджень Володимира Голобуцького, котрий спростував романтизовані уявлення про тогочасне запорозьке товариство як певне егалітарне суспільство, натомість представив його глибоке соціальне розшарування. Дослідник ствердив розвиток на Запорожжі капіталістичних відносин в усіх сферах запорозького господарства³.

¹ Яценюк Г. Особливості взаємостосунків українського емігрантського уряду з гетьманським урядом Івана Скоропадського (1709–1720 рр.). *Питання історії України*. Чернівці, 2012. Т. 15. С. 9–14.

² Яценюк Т. Основні засади соборності та державності України в конституційному проекті 1710 року. *Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму: матер. III міжнар. наук. конференції, м. Івано-Франківськ, 17–18 листопада 2007 р.* Івано-Франківськ, 2007. С. 687–696; Яценюк Ф. Бендерська угода 1710 року: причини появи, основні засади та спроби реалізації. *Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів*. Чернівці, 2009. Т. III. С. 74–92.

³ Голобуцький В. Социальные отношения в Запорожье XVIII в. *Вопросы истории*. 1948. № 9. С. 71–84. Науковець продовжив вивчення соціальної історії козацтва після ліквідації Підпільненської Січі, зокрема відносини у Січі Задунайській.

Специфічне явище, а саме стосунки Грігорія Патьомкіна і запорожців висвітлює Г. Скорейко, проаналізувавши парадоксальну трансформацію Патьомкіна від «побратима» низового лицарства до ініціатора знищення Січі. Історикинею було представлено геополітичні й інші причини, передусім втрата Запорожжям стратегічного прикордонного значення¹.

Дослідження козакознавчого історіописання. Його розвитку фахівці університету присвятили особливу увагу. Анатолій Коцур здійснив дослідження історіографії часів Визвольної війни середини XVII ст., зосередивши особливу увагу на Літописі Самовидця. Дослідник підкреслив унікальність перспективи літопису, котра уникала надмірного прославлення Хмельницького й відображала позицію реєстровців². Петро Брицький зосередив увагу на вивченні поглядів німецького історика Й.-Х. фон Енгеля на українське козацтво і трактування його визвольної боротьби³. У співпраці з В. Карпом А. Коцур простежив внесок у козакознавчі студії І. Крип'якевича: аналізуючи його працю «Богдан Хмельницький», наголосив на комплексному підході цього історика до висвітлення державотворчої діяльності гетьмана.

Ф. Яценюк здійснив ґрунтовне дослідження Львівської історичної школи Михайла Грушевського в дискурсі підготовки її учасниками низки археографічних видань і праць із козакознавства. Крім того, цей науковець займався вивченням впливу державницької ідеї В'ячеслава Липинського на історичні концепції Олександра Оглоблина щодо доби Хмельниччини, внаслідок чого було закладено основи державницької школи в українській історіографії⁴. Ф. Яценюк представляв і козакознавчий доробок Любомира Винара, а також дослідив методологічні підходи цього вченого до висвітлення історії українського козацтва⁵.

Масив козакознавчих студій, здійснених на базі Чернівецького університету, засвідчує існування потужної дослідницької школи із чітко вираженими методологічними підходами й тематичними пріоритетами. Її дослідження послідовно охоплюють весь хронологічний діапазон – від ґенези козацтва до ліквідації козацьких державних утворень. Цінності доробку

¹ Скорейко Г. Григорій Потьомкін і запорожці: від Грицька Нечоси до Князя Таврійського (до 235-ї річниці ліквідації Запорізької Січі). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 514–515. С. 68–74.

² Коцур А. Історіографія часів Визвольної війни середини XVII ст. і формування державності українського народу. *Питання історії України*. Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 40–53.

³ Брицький П., Бочан П. Німецький історик Йоган-Християн фон Енгель про українських козаків та їх визвольну боротьбу. *Пилявецька битва 1648 року в історії України* : матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 360-річчю битви під Пилявцями. Хмельницький, 2008. С. 78–88.

⁴ Яценюк Ф. Вплив державницької ідеї В'ячеслава Липинського на дослідження доби Хмельниччини Олександром Оглоблиним. *Питання історії України*. Чернівці, 2010. Т. 13. С. 172–180.

⁵ Яценюк Т. Українське козацтво в дослідженнях Любомира Винара. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2006. Вип. 323–324. С. 22–27.

вчених університету надає археографічна спрямованість значної частини студій, що проступає у виявленні, публікації та введенні до наукового обігу нових джерел, котрі суттєво покращують подальші історіографічні розробки. Помітною також є інтеграція козакознавчих досліджень у ширший європейський контекст. Дослідники послідовно розглядають козацтво як транскордонний феномен, що функціонував на розламі цивілізацій, але все ж був тісно пов'язаний із загальноєвропейськими процесами, що дає змогу подолати обмеження національного наративу й представити козацтво як значущий фактор регіональної та загальноєвропейської історії.

Спостерігається тенденція поступового розширення тематичних рамок козакознавчих студій. Окрім суто мілітарних аспектів історії українського козацтва, вивчення його військової організації, стратегії і тактики, воєнних інновацій, участі козаків у конкретних бойових зіткненнях, кампаніях та війнах, науковці університету активно займалися розробкою релігійного аспекта козацької історії, а також державно-політичного, дипломатичного і правового, пов'язаних передусім із постатями І. Мазепи й П. Орлика.

Козакознавці Чернівецького університету зробили вагомий внесок у розвиток цього оригінального напрямку історичних досліджень і мають безумовний потенціал для продовження плідної історіо- та археографічної діяльності.

2.9 ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РУМУНІЇ*

Ігор Пігдубний, Любов Мельничук

З приєднанням краю до королівської Румунії в галузі освіти відбулися радикальні зміни. Знання румунської мови та історії було необхідним для державних службовців. Відтак система вищої освіти притаманна для Старого королівства (Румунія у кордонах 1916 р.) була запроваджена і в межах Чернівецького університету.

Одним із провідних курсів в історичній секції філософського / філософсько-філологічного факультету стала «Історія Румунів». Викладачі, які працювали у сфері історії, виконували не лише дидактичні завдання, але й вивчали різні питання у межах своїх досліджень, які стосувалися переважно періодів середньовіччя та нового часу в історії румунів. Однак потреби часу і складні питання внутрішньої та зовнішньої політики держави змушували викладачів університету торкатися й проблем історії Румунії (з 1859 р. князівства,

* DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-594-5-13>